

PRILOG DALJEM POZNAVANJU STARIJEG NEOLITIKA U DALMACIJI

BRUNISLAV MARUANOVIĆ

Filozofski fakultet u Zadru

Faculty of Philosophy in Zadar

Primljeno. 2001-09-15 *Received*

UDK/UDC: 903(497.5)"634"

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

U članku se donose prethodni rezultati sustavnog iskopavanja nalazišta starijeg neolitika "Crno vrilo" u Dračevcu Ninskom kod Zadra, započetog 2001. godine. Iskopavanje je provedeno na površini od 200 m², a u nastavku iskopavanja idućih godina površina iskopavanja dalje će se povećavati. U tijeku iskopavanja prikupljena je brojna arheološka građa koju najvećim dijelom čine keramički nalazi, ali i druge vrste artefakata: kremen, kameni i koštani, te ukrasni predmeti i amuleti. Najvažniji rezultat iskopavanja je otkriće nastambi koje su u neolitiku Dalmacije bile posve nepoznate. Isto tako, vrlo je važna i spoznaja da je naselje imalo dobro komunalno uređenje, da nastambe nisu podizane kaotično i bez plana, te da se radi o dobro organiziranoj populaciji starijeg neolitika. Svi zaključci u ovome trenutku imaju radni karakter, a dalja iskopavanja i cjelovite analize prikupljenih podataka donijet će njihove potvrde ili korekcije. No, rezultati se prezentiraju već u ovome obliku zbog upoznavanja stručne javnosti s važnošću nalazišta i njegovim značenjem u daljem upotpunjavanju slike o različitim aspektima starijeg neolitika Dalmacije.

Istraživanje neolitika u Dalmaciji već je duži niz godina u gotovo potpunoj stagnaciji, pa se slika toga razdoblja prapovijesti, stvorena na starim iskopavanjima, doima prilično konzerviranom, jer je odavno jasno da još uvijek postoje brojna pitanja koja je moguće ili drukčije ili cjelovitije protumačiti. Rješavanje takvih pitanja, dakako, nije moguće bez iskopavanja novih nalazišta koja otvaraju nove mogućnosti u tome smislu. Jedno je od njih i

nalazište starijeg neolitika "Crno vrilo" u selu Dračevac Ninski, oko 12 km sjeveroistočno od Zadra, čije je iskopavanje tek započelo.

Nalazište "Crno vrilo" otkriveno je posve slučajno zahvaljujući ljubiteljima arheologije Saši Sutloviću i Darinku Mustaću koji su prikupili stanovitu količinu vrlo karakterističnih površinskih nalaza. Na temelju njihovih informacija, uvida u prikupljenu građu, detaljnog pregleda terena, stanja u kojemu je nalazište zatečeno i procjene njegovih potencijala, tijekom svibnja 2001. započeo sam sustavno iskopavanje koje će se nastaviti i idućih godina. U iskopavanju su sudjelovali prof. dr. Zdenko Brusić, doc. dr. Željko Miletić i mr. Miroslav Glavičić, svi sa Filozofskog fakulteta u Zadru, kojima najtoplije zahvaljujem na svesrdnoj pomoći u vođenju iskopavanja. Osim njih, u iskopavanju su u okviru redovite terenske nastave sudjelovali i studenti IV. godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Zadru, koje zbog predanosti i iznimnog odnosa prema istraživanju ovdje navodim poimence: Srđan Babić, Igor Borzić, Jasminka Brzović, Martina Čelhar, Petar Elez, Meri Glavan, Ante Ivišić, Ivana Jadrić, Marina Jurjević, Domagoj Kardum, Vedran Kos, Anita Lovrić, Sofija Mladin, Milka Mrduljaš, Konstanta Mucić, Damir Martinov, Šime Perović, Mladen Pešić, Jona Petešić, Dušanka Romanović, Josipa Tolić, Marko Uhač, Dario Vujević.¹

Premda je iskopavanje u svojoj početnoj fazi, a obrada prikupljene građe i drugih podataka tek djelomična, već je sada nedvojbeno da će "Crno vrilo" bitno pridonijeti upotpunjavanju slike o različitim aspektima starijeg neolitika u Dalmaciji i istočnoj jadranskoj obali u cjelini. To je osnovni razlog zbog kojeg sam se i odlučio nalazište prikazati arheološkoj javnosti već u ovoj fazi istraživanja.

Samo naselje smješteno je na niskom brežuljku u zaseoku Kneževići-Zekići i zauzima središnji dio blage kose koja se od južne periferije zaseoka spušta prema uskom polju u podnožju brijega (T. L). Padina brijega na onome mjestu koje je zauzimalo neolitičko naselje, danas je prekrivena humusom i mjestimice obrasla rijetkim niskim grmljem, dok je ostali dio brijega pokriven gušćom hrastovom šumom u kojoj ima i drugih listopadnih vrsta. Tipično sredozemno raslinje vrlo je rijetko. Prostor koji je zauzimalo neolitičko naselje nije nikada obrađivan i uglavnom je služio za ispašu sitne stoke, pa je i to bitno pridonijelo njegovoj izrazito dobroj sačuvanosti. Kulturni je sloj na čitavoj površini posve intaktan, a ni erozija nije izazvala nikakva značajnija ispiranja, pa prosječno doseže oko 0,60 m. Za stariji neolitik u Dalmaciji to je najčešća, a rekao bih i posve zadovoljavajuća debljina. U podnožju brijega, čitavom dužinom polja, protječe Miljašić jaruga, potok koji rijetko kada posve presuši, a na

---

¹ Manji dio svoje terenske nastave obavili su i studenti III. godine arheologije, a volonterski i povremeno sudjelovali su i studenti mlađih godina studija.

samoj periferiji neolitičkog naselja postoji još jedan jak izvor čije je ime, Crno vrilo, i odredilo naziv samog nalazišta. Čitav krajolik oko neolitičkog naselja karakterizira blagi valoviti reljef, bez oštih kontrasta i lomova terena, s vegetacijom koja je po vrstama i karakteru gotovo primjerenija umjerenom kontinentalnom nego sredozemnom klimatskom pojasu. Očigledno je da su upravo takve mikrolokalne odlike blagi reljef, stalna tekuća voda, obradivo zemljište, dosta prostrani pašnjaci, bile predodređene za osnivanje jednoga neolitičkog naselja, jer i uže i šire područje posve ispunjavaju sve zahtjeve za stabilan život dosta velike zajednice s privredom neolitičkog tipa. K tomu, naravno, treba dodati i relativnu blizinu mora važnu zbog ribolova i ubiranja morskih plodova, jer udaljenost od desetak kilometara u tome pogledu nije bila nikakva ozbiljnija zapreka. O tome, dakako, postoje i sasvim egzaktni podatci, koji će biti predmetom analiza zajedno s drugim nalazima koji svjedoče o djelatnostima i gospodarskoj osnovi stanovnika "Crnog vrila".

Lokacija naselja na središnjem dijelu kose koja se od vrha brijega spušta prema podnožju, također je pomno odabrana. Upravo je taj njezin dio najbolje zaštićen, bolje reći najmanje izložen udarima bure s Velebita. Osim toga, taj je dio kose izvan svake sjene i čitavog je dana izložen suncu, što je u hladnijem dijelu godine bila znatna prednost. Napokon, položaj naselja na blagoj kosi tijekom kišnih perioda znatno je ublažavao probleme mokroga, raskvašenog i blatnjavog tla u naselju.

Uzimajući u obzir sve te konstatacije i zapažanja, već i sada se, premda je ovo tek preliminarno prikazivanje početnih rezultata istraživanja, može bez ikakve rezerve iznijeti mišljenje da je naselje na "Crnom vrilu" iznimno dobar primjer usklađenosti prirodnih potencijala i potreba jedne neolitičke zajednice, točnije primjer optimalnog iskorištavanja mogućnosti koje je pružalo područje Crnog vrila.²

U istom pravcu govori i organizacija naselja. Naime, ono bi se prije moglo uvrstiti u krug manjih nego većih neolitičkih naseobina jer se površina koju je zauzimalo, kreće oko 10000-12000 m², dakako, ta procjena veličine temelji se na rasprostranjenosti površinskih nalaza koji ne daju sasvim preciznu sliku veličine i u tome će smislu točnijim podacima raspolagati nakon dovršetka iskopavanja. No, odstupanja od te prve procjene ne mogu biti velika. Štoviše, korekcija je moguća prije u pravcu njezina smanjenja nego povećanja. Svoju sigurnost u tomu smislu temeljim na dvije činjenice. Prvo, na površini neolitičkog naselja nije bilo nikakvih aktivnosti koje bi pridonijele razvlačenju kulturnog sloja i bitnom odstupanju od

---

² Naselja starijeg neolitika u Smilčiću i Vrbici također su smještene u blizini izvora i na rubovima polja, ali su ostale ambijantalne karakteristike posve drukčije od okoliša "Crnog vrila". Š. BATOVIĆ 1966, 30; Z. BRUSIĆ, 1995, 1.

njegovih izvornih granica. I drugo, zbog blagih padina djelovanje erozije u tomu smislu ovdje je posve zanemarivo, jer je ona mogla dovesti do manjih odstupanja samo prema južnoj periferiji nalazišta. U potpunoj proturječnosti s procjenom veličine naselja, odnosno površine koju je zauzimalo, stoji tvrdnja da je ono moralo pripadati velikoj neolitičkoj zajednici. Ta je proturječnost, međutim, samo prividna jer ne uključuje dva, po mome mišljenju, najvažnija rezultata istraživanja. Prvi je činjenica da su na "Crnom vrilu" prvi put u povijesti istraživanja neolitika u Dalmaciji sasvim sigurno otkriveni ostatci nastambi, čime se posve otklanjaju sve dosadašnje spekulacije o tome problemu. A drugi najvažniji rezultat je spoznaja da je u ovome naselju provedena stroga organizacija prostora i visok stupanj komunalnog uređenja. Premda su ovo početni rezultati istraživanja, već sada je sigurno da u većem dijelu naselja nastambe nisu podizane slobodno i kaotično, nego su raspoređene u prilično pravilnim redovima uz glavne naseobinske komunikacije. Drugim riječima, neolitičko naselje na "Crnom vrilu" pripada tipu zbijenih naselja, a time se odmah otklanja i spomenuta proturječnost između njegove procijenjene veličine i pretpostavljene veličine zajednice. No, na ta pitanja vratit ću se u tijeku daljeg izlaganja.

Za početak iskopavanja odabrao sam središnji dio naselja na kojemu je, u dva odvojena bloka, otvorena površina od 200 m² (svaki blok po 100 m²), unutar kvadratne mreže (kvadrati veličine 5 x 5 m) razvijene za čitavo nalazište. Drugim riječima, iskopavanje sam započeo blok metodom, držeći je najprimjerenijim pristupom za sam početak iskopavanja. Isto tako, pri određivanju veličine površine na kojoj će iskopavanje započeti, svakako sam želio osigurati uvjete za što sigurnije utvrđivanje ne samo ostataka nastambi nego i njihovo obuhvaćanje u većim dijelovima, te što cjelovitije dokumentiranje. Otvaranjem manje površine nijedan od tih ciljeva nije moguće ostvariti. Iskopavanje je vođeno skidanjem vrlo tankih otkopa, grubim alatom kroz obični kulturni sloj i finim alatom unutar otkrivenih dijelova nastambi i njihove unutrašnjosti. Dakako, svaki kvadrat u kvadratnoj mreži bio je osnovna istraživačka jedinica.

Stratigrafska situacija vrlo je jednostavna jer je nalazište jednoslojno. Kulturni sloj započinje od same površine, ali njegovih gornjih 0,10-0,15 m čini današnji humusni i subhumusni sloj u kojemu se nalazi znatna količina svih vrsta arheološke građe. Nakon toga do same zdravice, koju ovdje čini tanki sloj prapovijesnog humusa formiranog na stjenovitoj podlozi, dolazi pravi kulturni sloj u kojemu nema nikakva prekida. Debljina toga dijela sloja iznosi oko 0,40-0,50 m, a u njemu su jasno vidljivi ostatci podnica dviju sukcesivnih građevinskih faza, ili možda jedne građevinske faze s još jednom obnovom. Radi li se o dvije građevinske faze ili samo jednoj s još jednom kasnijom obnovom podnice, danas nije moguće

sa sigurnošću razlučiti, pa to pitanje ostavljeni otvorenim do završetka iskopavanja. No, budući daje ovdje riječ o nalazištu u čijem razvoju nema nikakva prekida niti kulturnih promjena, to pitanje u stratigrafskom smislu i nema posebnu važnost.

Postojanje nastambi, odnosno njihovo sigurno utvrđivanje svakako spada među najznačajnije rezultate iskopavanja na "Crnomu vrilu".³ Na istraženoj površini otkriveni su ostatci šest nastambi. Dakako, u ovoj fazi nije moguće iscrpno dati sve podatke o njihovim odlikama, ali se unatoč tomu mogu iznijeti neke zajedničke pojave. Prvo, nastambe su izgrađene na površini tla bez tragova bilo kakva ukapanja, što je posve prirodno s obzirom na karakter zdravice u kojoj neolitičkim sredstvima nije ni moguće učiniti nikakav ozbiljniji zahvat te vrste.

Drugo, sve su nastambe pravokutne i nema ni govora o bilo kakvim drugim oblicima. Orijentirane su pravcem sjeverozapad-jugoistok, a koliko se na temelju raspoloživih podataka može suditi, postojale su jednodijelne i dvodijelne nastambe. Treće, u njihovoj izgradnji u znatnoj je mjeri iskorišten kamen, ali samo za najnižu temeljnu zonu, dok je za gornju konstrukciju upotrijebljena drvena građa, tanji stupovi-nosači povezani prućem (Plan 1). Budući da zbog kamenite podloge nije bilo moguće dublje zabijanje, stupovi nosači dodatno su učvršćivani krupnijim kamenjem. Kućni lijep sačuvan je u sitnim komadima pa o detaljima gornje konstrukcije nije moguće iscrpno govoriti. No, na pojedinim komadima sasvim se dobro vide tragovi pruća upotrijebljenog za izgradnju zidnih ploha. Četvrto, podnice kuća izgrađene su od sloja ilovaste zemlje donesene iz obližnje jaruge ili njezine neposredne blizine, a mjestimice su sačuvane u kompaktnim površinama. Izgleda da podnice nisu nabijane izravno na površinu tla, nego je prostor nastambe prethodno prekriven tankim slojem sitnog kamenja. Peto, budući da nastambe nisu otkrivene u cijelosti, o njihovoj unutrašnjosti u ovome trenutku nije moguće detaljno govoriti. Međutim, zasigurno su bile opremljene

---

³ Dosadašnji podatci o ostacima nastambi, ne samo u starijem nego i u neolitiku na području Dalmacije u cjelini, vrlo su skromni pa ne pružaju velike mogućnosti za temeljitiju obradu naseobinskih aspekata neolitičkih zajednica. Za ilustraciju takvog stanja podsjećam na podatke i pretpostavke koje je donio Š. Batović s najcjelovitije istraženog naselja starijeg neolitika: "Prema maloj količini lijepa pogotovo s otiskom oblica moglo bi se pomišljati sasvim realno na to da se bar veći dio nastamba u Smilčiću uopće nije premazivao lijepom. Time se može rastumačiti i pomanjkanje značajnih ostataka kuća u nalazištu jer u tom slučaju kuća od pletera ne mora ostaviti jasne tragove ili, možda, oblijepljeni zidovi kuća nisu bili spaljeni vatrom, pa se ni ostatci lijepa nisu sačuvali, jer nema dokaza da je naselje nestalo u požaru." (Š. BATOVIĆ, 1966, 48). "Možda su se gradile samo nastambe u obliku vjetrobrana, isključivo od granja, lišća i si." (Š. BATOVIĆ, 1966, 48; bilješka 5). "Nisu postojale zemuničke nastambe, već nadzemne kuće vjerojatno kružna oblika, izgleda većinom bez oblijepjivanja zemljom." (Š. BATOVIĆ, 1966, 50). "Kuće su bile nadzemne, kružnog tlocrta, udaljene jedna od druge desetak metara, građene od drveta, granja ili šiblja, vjerojatno oblijepljene zemljom" (Š. BATOVIĆ, 1979, 494). Istovjetna je situacija i na Bribiru, za koji Š. Batović donosi sljedeći podatak; "Mjestimično se u raznim visinama nalazi desetak centimetara debeo i po više metara debeo kompaktni sloj pečene crvenkaste zemlje, što bez sumnje predstavlja pod nastambi." (Š. BATOVIĆ, 1966, 89). Isti autor za naselje u Ninu izrijekom navodi da se "nije našlo arhitektonskih podataka" (Š. BATOVIĆ, 1966, 84).

najmanje jednom kalotnom peći ili ognjištem, izgrađenim dosta pomno od iste vrste zemlje od koje su izgrađene i podnice. U odnosu na dosadašnje podatke⁴ i to je posve novi rezultat. Osnovu peći ili ognjišta čini debeli sloj zemlje s dobro zapečenom gornjom površinom. Na učinjenim presjecima vidljivo je da nisu imale nikakvu posebnu supstrukciju, nego izgledaju kao integralni dio same podnice, (T. II, 1-2). Šesto, kao što sam već istaknuo, nastambe nisu građene kaotično i bez ikakva plana, što se sasvim dobro vidi i na planu iz Bloka "B" gdje su stjecajem okolnosti otkopani dijelovi četiriju nastambi. Ono što u ovome kontekstu ima posebnu vrijednost, jest činjenica da su i raspored i međusobni odnosi nastambi uvjetovani dvjema komunikacijama ("ulicama") koje se, približno oko sredine površine obuhvaćene Blokom "B" presijecaju pod približno pravim kutom. Jedna se pruža približno pravcem sjever-jug, a druga pravcem istok-zapad, a u ovome prvom pravcu su orijentirane i same nastambe. To je posve razumljiva orijentacija jer ona najbolje odgovara mikroklimatskim uvjetima, budući da najhladnijoj, sjevernoj, strani izlaže najmanju zidnu površinu. Međuprostori između nastambi, odnosno komunikacije, dosežu širinu oko 1 m, i vrlo se jasno raspoznaju izrazito tamnom bojom običnoga kulturnog sloja, te velikom količinom sitnog kamenja na čitavoj njihovoj dužini i širini. Razumije se, u ovome trenutku nije moguće ni izdaleka pretpostaviti koliko je takvih komunikacija postojalo, pogotovo stoga što su u sjevernijem Bloku "A" otkopani dijelovi dviju nastambi međusobno razdvojenih samo vrlo uskim međuprostorom koji nikako nije mogao imati karakter i ulogu komunikacije. No, neovisno o tomu, a uzimajući u obzir veličinu naselja, vrlo je vjerojatna pretpostavka da su morale postojati još najmanje dvije slične komunikacije kako bi se omogućilo komuniciranje prema svim nastambama.⁵ Ako je ta pretpostavka točna, onda to znači da je naselje tvorilo nekoliko cjelina s više grupiranih nastambi, slično suvremenim gradskim četvrtima. Naravno, dalja istraživanja tu će pretpostavku potvrditi ih' je osporiti. I još nešto. Ako se ta pretpostavka potvrdi, onda se neizbježno mora razmišljati i o ustroju neolitičke zajednice s "Crnog vrila" koja je, u tome slučaju, morala imati zavidnu razinu društvene organiziranosti.

Izneseni podatci, zaključci i pretpostavke, razumije se, u ovome trenutku imaju preliminarni karakter. Svakako će dalja istraživanja bitno upotpunjavati postignute rezultate, a to će omogućiti njihovo znatno cjelovitije analiziranje i interpretiranje

---

⁴ Za naselje u Smilčiću Š. Batović konstatira sljedeće: "Izgrađena ognjišta nisu se mogla ustanoviti na nalazištu. Moguće je da su postojala, ali o njima nema sigurnih tragova. Može se računati samo s postojanjem vatrišta u krugovima kulturnog sloja. Možda je u tim krugovima bar dio pločastog kamenja služio kao podloga ognjišta, ali se in situ nisu sačuvala." (Š. BATOVIĆ, 1966, 47.) S nalazišta u Vrbici postoji samo podatak o postojanju jama-vatrišta (Z. BRUSIĆ, 1995, 4).

⁵ Ovakav oblik komunalnog uređenja i izgled naselja nije u suglasnosti s mišljenjem Š. Batovića, prema kojemu su "naselja na otvorenom prostoru imala, čini se, kružni ili polukružni oblik (Smilčić, Medulin), a možda i trokutast (Bribir)". Š. BATOVIĆ, 1979, 494.

Kada je riječ o arheološkoj građi u užem smislu, jasno je da bi danas bilo posve deplasirano i pomišljati o njezinu potpunijem prezentiranju. Naime, ona je već i sada iznimno bogata i raznovrsna pa nije teško pretpostaviti u kojoj će je mjeri obogatiti dalja iskopavanja. U tim okolnostima čak i najtemeljitija obrada u ovome trenutku neizbježno bi tražila kasnije dopune. Stoga ću se ovdje ograničiti samo na nekoliko općih naznaka.

Prvo. Keramički nalazi čine najbrojniju kategoriju nalaza, što i nije nikakva posebnost "Crnoga vrila". Međutim, posebnost "Crnog vrila" je brojnost tih nalaza koji, koliko mi je poznato, daleko nadmašuju sva dosadašnja nalazišta starijeg neolitika u Dalmaciji. Ovdje ne ću posebno navoditi kvantitativne podatke, jer mi se, u nedostatku odgovarajućih podataka s drugih nalazišta ovoga vremena i mogućnosti njihove potpune usporedbe, navođenje takvih podataka čini bespredmetnim. U tomu smislu navest ću samo podatak da su na istraživanoj površini keramički nalazi ujednačeno raspoređeni i u horizontalnom i u vertikalnom smislu, te da nema površina s njihovom posebnom koncentracijom ili nedostatkom. Osobitost "Crnog vrila" nije ni u činjenici da u tipološkom pogledu posve dominiraju zatvoreni loptasti, poluloptasti i konični oblici blago zaobljenih stijenki. To je i inače svojstvo svih kultura starijeg neolitika. Međutim, osobitost "Crnog vrila" je činjenica da gotovo nema nijednog neukrašenog ulomka keramike. Kažem gotovo da i nema, jer se i za one vrlo rijetke neukrašene ulomke ne može isključiti mogućnost da pripadaju samo neukrašenim dijelovima posuda s ukrasom. Osobitost "Crnog vrila" je i sam ukrasni sustav, vrlo bogat i raznovrstan i u tehnikama izvođenja i u motivima i u kompoziciji ukrasa. Obični otisci, izvedeni utiskivanjem jednostavnih instrumenata koji ne ostavljaju ni složene ni u estetskom smislu dojmljive ukrase, najmanje su zastupljeni. Najveći broj ulomaka ukrašen je otiscima ruba školjke *Cardium*, poredanim u višestruke okomite, vodoravne ili kose redove. Obično je na posudi izvedena jedna vrsta redova, ali nije neuobičajeno i njihovo kombiniranje, npr. vodoravnih i kosih. Redove rijetko kada čine pojedinačni otisci, nego su oni obično povezani u obliku "V" motiva ili tvore neprekinute redove cik-cak motiva koji teku oko čitave posude, (T. III, 1). Za izvođenje ovoga ukrasa upotrijebljene su školjke različitih veličina, što je bitno utjecalo na finoću ukrasa. Ukrasi izvedeni manjim školjkama, razumije se, znatno su minuciozniji pa je i njihova likovnost neusporedivo veća. Uz te ukrase često su zastupljeni i oni za čije je izvođenje primijenjena ista tehnika, ali je upotrijebljen drukčiji instrument - životinjski, točnije ovčji zub. Radi se o ukrasima izvedenim kutnjacima koji ostavljaju otiske vrlo slične onima izvedenim rubom školjke *Cardium*, ali se doimaju kao da je za izvođenje svakog pojedinačnog otiska istodobno upotrijebljeno nekoliko školjki. Međutim, u motivima, promatranim pojedinačno, nema one zakrivljenosti linije karakteristične za ukrase izvedene

rubom školjke, (T. III, 2). Neki su ukrasi, izgleda, izvedeni utiskivanjem retuširanih kremenih instrumenata pa djeluju kao imitacija prethodne dvije vrste, (T. IV, 2). Napokon, skupinu posebno finih ukrasa čine oni koji su izvedeni različitim instrumentima, vrlo nježnim utiskivanjem tako da je otisak minimalan, rekao bih vrlo diskretan (T. IV, 1). To je, nema dvojbe, posebnost "Crnoga vrila" jer je ta tehnika, koliko mi je poznato, na drugim nalazištima ove kulture posve nepoznata.

Uzimajući u obzir sve odlike keramičkih nalaza, posebice raznovrsnost njihova ukrasnog sustava, tehničku usavršenost i bogatstvo kompozicija, očigledno je da naselje na "Crnomu vrilu" pripada jednoj posve zreloj kulturi u naponu svojih stvaralačkih potencijala.

Drugo. "Crno vrilo" je, za razliku od drugih nalazišta starijeg neolitika, dalo i znatnu količinu kremenih artefakata, ujednačeno raspoređenih na čitavoj istraživanoj površini. Koliko mi je poznato, ovdje je prikupljen najveći broj kremenih artefakata na jednome nalazištu impresso kulture,⁶ a budući da je iskopavanje u svojoj početnoj fazi, realno je pretpostaviti da će njihov sadašnji broj biti daleko nadmašen. Zastupljene su sve najvažnije vrste kremenih izrađevina: nožići, strugalice i strugači i svrdla (T. V, 1-6). Kvaliteta njihove izrade iznimno je visoka. Radne površine nožića i strugalica obično su vrlo fino i pomno retuširane, a ako i nisu, onda je to zbog toga što su već u primarnoj obradi dosegnule visoku kvalitetu. Na žalost, na "Crnomu vrilu" nije pronađena nijedna strijelica. No, taj podatak očigledno ima i svoju posebnu vrijednost jer nedvojbeno upućuje na zaključak o vrlo malom udjelu lovačke komponente u privredi zajednice ovoga naselja.

Treće. Brojnost keramičkih i kremenih nalaza ne prati i odgovarajuća brojnost izrađevina od glačanog kamena. Naime, pronađeno je svega nekoliko minijturnih jezičastih sjekira (T. VII, 1). Ipak, vrlo je važno naglasiti da je za njihovu izradu upotrijebljen kamen koji očigledno ne pripada lokalnom petrografskom materijalu, da je kvaliteta njihove obrade vrlo visoka, te da na njihovim oštricama nema nikakvih tragova upotrebe. Zbog odsutnosti tragova upotrebe, ali imajući u vidu njihovu minijturnost zbog koje su mogle služiti samo kao dlijeta, te činjenicu da su izrađene od posebnog materijala, držim da te nalaze ne treba promatrati kao standardan alat, nego daje riječ o predmetima koji su imali neku drugu namjenu.

---

⁶ A. BENAC, 1957, 27; ISTI, 1957a, 64; S. BATOVIĆ, 1966. 36, 50, 84, 89; ISTI, 1979, 496-497, 502, 508; Z. BRUSIĆ, 1995, 8; B. MARUANOVIĆ 1981, 15; ISTI, 2000. 72.

Četvrto. Koštani artefakti zastupljeni su u zamjetno velikom broju što je, također, značajna razlika prema drugim nalazištima impresso kulture.⁷ U najvećem broju primjeraka riječ je o šilima izrađenim najčešće od dugačkih uzdužno rascijepljenih kostiju na kojima je obrađen samo vršak. No, isto tako, postoje i fini obrađeni primjerci kod kojih je u procesu izrade sačuvan i zglobni dio kosti, koji je služio kao vrlo pogodno hvatište pri njihovoj upotrebi (T. VI, 1-3). Osim šila zastupljene su i igle, koje su u pravilu uvijek pažljivije obrađene, te izrađevine koje su očigledno služile kao pomagala pri izradi keramičkih posuda i njihovoj obradi.

I peto. "Crno vrilo" dalo je i više primjeraka predmeta koji su imali ukrasni ili apotropejski karakter. Ili i jedan i drugi. Najčešće se radi o školjkama *Cardium* na čijem je lagano izbrušenom zglobnom dijelu učinjena mala rupica, očigledno namjena za provlačenje uzice (T. VII, 2-3). No, istu namjenu su imale iste takve rupice učinjene na sitnim, dobro izbrušenim, oblucima.

Na temelju svega izloženog očigledno je da "Crno vrilo" već sada zauzima istaknuto mjesto među nalazištima impresso kulture, te da će u tijeku daljih iskopavanja bitno pridonijeti boljem i potpunijem poznavanju ovoga prapovijesnog razdoblja u Dalmaciji, a možda postati i modelom jednoga neolitičkog naselja. To su i razlozi zbog kojih preliminarno objavljujem rezultate ovogodišnjih istraživanja. Razumije se, u ovakvim prigodama i nije uobičajena iscrpna i temeljita obrada svih rezultata. Uostalom, u kratkom vremenu proteklom od završetka ovogodišnjeg iskopavanja takvo što i nije moguće ozbiljno provesti. No, čak i kada bi to bilo moguće, činilo bi mi se i neumjesnim i posve nepraktičnim da umjesto jedne potpune analize nakon završetka iskopavanja donosim niz pojedinačnih analiza, unaprijed predvidljivo manjkavih.

---

⁷ A. BENAC, 1957, 27; ISTI, 1957a, 65; S. BATOVIĆ, 1966, 36. 51; ISTI, 1979, 498, 502, 508; B. MARUANOVIĆ, 1981, 16; ISTI, 2000, 72.

LITERATURA:

BATOVIĆ, Š., 1966. - Šime Batović, *Stariji molit u Dalmaciji*, Zadar.

BATOVIĆ, Š., 1979. - Šime Batović, Jadranska zona, *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, 2, Sarajevo, 473-635.

BENAC, A., 1957. - Alojz Benac, Crvena stijena. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. 12, Sarajevo, 19-50.

BENAC, A., 1957a - Alojz Benac, Zelena pećina, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. 12, Sarajevo, 61-92.

BRUSIĆ, Z., 1995. - Zdenko Brusić, Naselje iz starijeg neolitika u Vrbici kod Bribira, *Diadora*, 16-17, Zadar, 1-51.

MARIJANOVIĆ, B., 1981. - Brunislav Marijanović, Ravlića pećina (Peć Mlini), *Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. 35/36, Sarajevo, 1-97.

MARIJANOVIĆ, B., 2000. - Brunislav Marijanović, *Prilozi za prapovijest u zaleđu jadranske obale*, Zadar.

Brunislav Marijanović: A CONTRIBUTION TO THE FURTHER STUDY OF THE EARLY
NEOLITHIC IN DALMATIA

Summary

Site "Crno vrilo" near Zadar is a new settlement, of the Impresso culture, the systematic excavation of which begun in 2001 and will continue in the years to come. The settlement is situated on a mild slope of a low hill, near the eponymous "Crno vrilo" spring ("Black spring").

"Crno vrilo" is one-layered site. The thickness of the cultural layer is 0,6 meters in average and the estimated size of the site itself is some 10000-12000 square meters. The area of 200 square meters was unearthed during the excavation, and over the next few years, the research will spread to other parts of the settlement.

Although the excavation is in its initial phase, and the analysis of the material only partial, preliminary results are published in this form because of importance of the site for creating a more complete picture of the Early Neolithic in Dalmatia.

The most important results of the excavation can be summarised as follows.

Firstly. The "Crno vrilo" site is the first in Dalmatia to reveal remains of the Early Neolithic human dwellings, filling thus the gap in our knowledge regarding this aspect of the Impresso culture. Parts of six rectangular ground level dwellings were found, built in typical neolithic technique consisting of vertical supporting pillars interconnected with branches and thin clay coating. Closed circular ovens were found within dwellings, preserving only well-burnt bases, but no walls whatsoever. The oven-bases had no substructions, being made by simple tamping down the same layer of soil that was used for dwelling floors.

Secondly. The fact that the settlement was of close-built type with well-arranged communal organisation is very important, because the dwellings were not built chaotically but were laid out around main communications. There were two main streets directed towards the cardinal points of compass, intersecting at about right angles. It is possible that these were not the sole communications of the kind, and only the further excavations could provide answer to this question.

Thirdly. Large amount of archaeological artefacts of various categories was found during excavation, the most numerous ones being the pottery fragments. It must be stressed out that fragments of plain, not decorated, ceramics were rare, and dominated the decorated pottery, the ornamental system of which was very rich in expression and variants. Most

frequently, ornaments were made by impressing the Cardium shell edges, but there is also a considerable amount of ornaments made by impressing either animal teeth, or bone, flint or other instruments. Flint and tool artefacts, as well as the decorative ones, were well represented, whereas polished stone tools were somewhat rarer, but very important nevertheless because being made of special kinds of stone. In general, the "Crno vrilo" site produced the largest amount of lithic and bone findings from the Early Neolithic in Dalmatian area. The analysis of numerous findings of animal bones will considerably improve our knowledge of this settlement's inhabitants' economy and of the Early Neolithic in Dalmatia in general.